

Kereszty Orsolya

A munkavállalás rekonstruált diskurzusai a feminista mozgalom hivatalos folyóiratában¹

A nők munkavállalásának dualizmus kori történetét több kutató széles szempontrendszerű kutatásokban feldolgozta már. A filozófiai és népesedési okok mellett az ebben a korszakban egyre inkább terjedő női munkavállalás is szerepet játszott a politikai és művelődési jogok kiszélesedésének háttérében. A 19. századi iparosodás és városiasodás sok nőt kényszerített arra, hogy fizetett munkát vállaljon.² A nők munkavállalásának és fizetett, háztartáson kívüli munkájának magyarországi jellemzői beleágyazódnak a nagyobb európai folyamatokba.³ Hasonlóságot mutatnak a sajtóban megjelent korabeli vélemények is.⁴

Az 1890–1914 közötti időszak tekinthető a gyáripar bővülésének, az ipari fejlődés leginkább intenzív szakaszának.⁵ A leánynevelés intézményesülésének, terjedésének, a nők egyetemi tanulmányainak köszönhetően a technikai fejlődés, az életkörülmények alakulása, a kivándorlások következtében a 19. század végére jelentős változás következett be a nők által betöltött fizetett munkalehetőségek esetében. A keresők számának és arányának növekedése leginkább a nőknek a gazdasági életben való nagyobb részvételével függött össze. A nők nagy része őstermelésben dolgozott vagy házicselédként, de a századforduló után egyre inkább nőtt az iparban dolgozó nők száma is.

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy milyen módon érveltek, mutatták be a nők megváltozott munkakörülményeit, a munkavállalás társadalmi, nemi szerepek szerint való differenciálódását a feminista mozgalom folyóiratában, *A Nő és a Társadalom*-ban. A korabeli nőmozgalmi törekvések bázisaként működő Feministák Egyesülete 1904-ben alakult, kiválva a Nőtisztviselek Országos Egyletéből, Schwimmer Róza és Glücklich Vilma vezetésével. Legfontosabb célként a nők választójogának kivívását fogalmazták meg, de hangsúlyos szerepet kapott a nők

1 A kutatás az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2 A mezőgazdasági, háziipari, bedolgozói munka és a házi cselédség egyre inkább háttérbe szorult, és az iparban, kereskedelembe, a szállítás területén, valamint értelmiségi területeken végzett munka került előtérbe. Kéri 2008, 124–144.

3 Az európai helyzetről összefoglalóan lásd Kéri 2008, 125–128. A magyarországi jellemzőkről: Kéri 2008, 128–144.

4 Ennek egy megközelítését lásd: Kéri 2008, 134–140. Kéri Katalin kétféle véleményt különböztet meg. Az első csoportba olyan írások tartoznak, melyek korabeli véleményeket tartalmaznak, a másodikba rövid hírek és tudósítások, melyek magyar és/vagy a külföldi helyzetről, egyedi esetekről számolnak be.

5 A 19. században folyamatosan hanyatlott a textilipar, a házi cselédség száma apadt. A vegyipar, élelmiszeripar, nyomdai üzemek területén munkába állt nők száma pedig nőtt. Kéri 2008, 128–144.

gimnáziumi és egyetemi képzésének engedélyezéséért, majd kiterjesztéséért folyó küzdelemben, az anya- és csecsemővédelem, a nővédelem, a női munka elősegítése is. A Feministák Egyesülete vezetői hamar felismerték, hogy konkrét céljaik eléréséhez, valamint általánosabb és alapvetőbb tevékenységükhöz, a nők mozgósításához szükség van egy periodikára.⁶ A Nő és a Társadalom, a Feministák Egyesülete és a Nőtisztviselők Országos Egyesülete hivatalos havi lapjaként indult 1907-ben, és működött 1913-ig.

A munkát vállaló nők nagy része hajadon (özvegy vagy egyedülálló) volt, de férjhezmenetelük után – csakúgy mint a nők túlnyomó hányada – ők is nagy valószínűséggel eltartottak lettek.⁷ Egy német szerző cikkében azt hangsúlyozta, hogy ez nem vagy/vagy választás, mert „szellemi és vagyoni függetlenség, házasság és anyaság egészséges, józan embernél egyforma életszükséglet.”⁸ Az, hogy a nők nem kerestek egy-egy háztartásban, közvetlenül járul hozzá a nők gazdasági elnyomásához, gazdasági függőségéhez, mely – Charlotte Perkins Gilman *Women and Economics* című könyve alapján – minden probléma gyökerének számított.

„De mily módon ébreszthetjük fel az asszonyban ezt a tudatot? Ha a dolog nem lenne olyan nehéz és bonyolult, akkor nem tartott volna 30 évig, míg a nőmozgalom hivatalosan tudomást vett erről a problematikus ügyről.”⁹

Megoldásnak egyfelől az öntudatra ébresztést tartotta a szerző a központi háztartások létesítése mellett. Bérezés tekintetében elmondható, hogy a nők bére elmaradt a férfiaké mellett¹⁰ egyrészt a nemi megkülönböztetés, másrészt pedig a szakképesítés hiánya miatt.¹¹ Mind Európában, mind pedig Magyarországon a munkásnők egészségét védő, a kisgyermeknevelés nyugodt körülményeit biztosító anyavédelmi intézkedések és törvények lassan kerültek bevezetésre.¹²

A folyóiratban sok írás foglalkozott a nők munkájának kérdéskörével,¹³ melynek egy jelentős része a nőtisztviselők helyzetét elemezte.¹⁴ Már a folyóirat

6 Egy lap indításának tervét – könyvtár fenntartása, kulturális mozgalmakban való részvétel, előadások, társadalmi és természettudományok ismeretének terjesztése, szakmunkák kiadása, vidéken fiókegyletek fenntartása – már rögzítette a Feministák Egyesületének 1905. évi rendes közgyűlésén elfogadott alapszabály-módosítása is. MOL P999. 1. d. 1. t.

7 Ezt tárgyalta például Helene Stöcker: A házvezetés mint hivatás. NT 1907/8, 135–136.

8 Helene Stöcker: A házvezetés mint hivatás. NT 1907/8, 135.

9 Helene Stöcker: A házvezetés mint hivatás. NT 1907/8, 135.

10 Lásd Wilhelm Szidónia: Az állami díjnokok fizetésrendszere. NT 1908/6, 104. Kiemelte, hogy nem csak a bérezésben, de az előmenetelben is hátrányban vannak a nők. László Arthur: A telefonos kisasszony. NT 1912/4, 60–61.

11 Az alacsonyabb bérek csak a nők önfenntartására voltak elegendők, vagy a férfiak keresetének „kiegészítésre”.

12 Lásd részletesen: Kéri 2008, 140–144.

13 Beszámoltak egyéni álláskeresési gyakorlatról is. J. S.: Az álláskeresés örömei. NT, 1907/12, 196–197.

14 Ez köszönhető volt annak is, hogy A Nő és a Társadalom a Nőtisztviselők Országos Egyesületének is hivatalos lapja volt.

indulásának évében megfogalmazódott, hogy a tisztviselői pályákon egészségtelen körülmények között kell dolgozniuk a nőknek.¹⁵ Beszámoltak hazai és nemzetközi kongresszusokról, illetve a nőtisztviselők külön nőmozgalmáról.¹⁶ Willhelm Szidónia a nőtisztviselők vidéki állásokban történő alkalmazása mellett foglalt állást, elsősorban „Azért, mert egyéni fejlődésünket, másrészt egész karunk munkafeltételeit javíthatjuk vidéki állások elfogadásával.” A 15 éves korukban munkába álló lányokat sokan feleslegesen féltették, hiszen a vidéki munkavállalás a szerző szerint nagyban hozzájárult a látókör szélesedéséhez.¹⁷ Willhelm írása kapcsán Groszmann Janka szintén a vidéki munkavállalás mellett foglalt állást. 1908-ban úgy értékelte, hogy a Nőtisztviselők Országos Egyesülete egyre több vidéki várost vont be működésébe.¹⁸ A vidéki lét Groszmann szerint könnyebb megélhetést, egészségesebb viszonyokat, önállóságot, és szemléletmód változást jelentett a fiatal nők számára.¹⁹ A posta, távirda és távbeszélő női alkalmazottai kapcsán a rossz körülmények mellett²⁰ a szervezkedés hiányát²¹ említik meg.²² A szervezkedés hiányára, a nem megfelelő körülményekre, a nemi egyenlőtlenségre mutatott rá a tanítónők körében is Glücklich Vilma egy 1912-es írásában.²³ 1912-ben többször is napirenden volt a folyóirat hasábjain a tanítónők ügye, az állami tanítók fizetésének tervezete kapcsán. A tervezet szerint férfiak és nők ugyanazért a munkáért különböző bért fognak kapni, mindösszesen biológiai nemük alapján:

„Nem a múlt, nem a munka, nem a tehetség fizettetik meg, hanem a sexus; polgárait, hivatalnokait két nagy csoportra osztja szét az állam, és

15 Pogány Paula: A magánirodák helyiségei. NT., 1907/7, 117.

16 G. J.: Magántisztviselők és kereskedelmi alkalmazottak országos kongresszusa. NT., 1907/8, 133–134.

17 Willhelm Szidónia: Menjenek-e a nőtisztviselők vidéki állásokra? NT., 1907/11 185–186.

18 Groszmann Janka: Fővárosi nőtisztviselők vidéken. NT., 1908/3, 42–43.

19 Háztartáson kívüli, fizetett munkát leginkább egyedülálló nők (özvegyek, hajadonok) vállaltak. A lányok gyakran 15 éves koruk után munkába álltak.

20 Beszélő számok. NT., 1912/4, 58–59.

21 A Nőtisztviselők Országos Egyesülete fontosnak tartotta, hogy a vidéki fiókegyletekkel szoros kapcsolatot tartson. A programokról és hírekről rendszeresen beszámoltak a folyóirat hasábjain. Erre példa a Szombathelyi Nőtisztviselők Egylete, melynek egyik vezetőjével, Trombitás Erzsivel Schwimmer Róza rendszeresen váltott leveleket, melyekben Trombitás beszámolt a szombathelyi fejleményekről. Lásd például: Trombitás Erzsi Schwimmer Rózának Szombathely, 1910. január 12. NYPL RSP Mss Col 6398. 22. doboz.

22 Szenczy Margit: A posta, távirda és távbeszélő női alkalmazottai. NT., 1908/1, 5–7, 1908/2, 24–25. Később, egy törvényjavaslat kapcsán, mely a férjes nőktől megvonta volna a lakásbért, a Feministák Egyesülete és a Nőtisztviselők Országos Egyesületének közös, a sajtóban indított mozgalmaként és nagygyűléseként törölték a törvénytervezetből a kritizált paragrafust. Postatisztviselőnő: Siker. NT., 1912/7, 123–124.

23 Glücklich Vilma: Tanítónők ébredése. NT., 1912/5, 77–78. A tanítói szakma a leginkább elfogadott „női” szakmák közé tartozott biológiai érvelésen alapuló megközelítés kapcsán. E szerint a nők azért voltak alkalmasak a tanítónői pályára, mert biológiai adottságaikhoz ez állt a legközelebb. Később a tanítónők kérdésével foglalkozott az 1912/6-os szám címlapja is, illetve: A tanítónők sérelme. NT., 1912/6, 103–104.

így szól az egyikhez: te helyesen tetted, hogy férfinak születted; és így szól a másikhoz: téged megbüntettek, mert nőnek születted.”²⁴

A pályaválasztás, a nők munkavállalásának elősegítése, újabb területek megnyitása a nők előtt mindvégig fontos célja volt a Feministák Egyesületének. Gergely Janka a nőtisztviselői pályára készülő lányok pályaválasztását tekintette át, mutatott rá a hangsúlyos fejlesztési feladatokra, a szülők szerepére, és a képzési struktúra hiányosságaira.²⁵ Willhelm Szidónia a megtakarítás szükségességét emelte ki, melyhez azt javasolta, hogy mindenki lépjen be a Magántisztviselők Országos Nyugdíjgyejesületébe, melynek nők is lehetnek a tagjai.²⁶ A svájci helyzettel való összehasonlítás kapcsán mutattak rá, hogy a magyarországi nőtisztviselők nem ismerték fel, hogy helyzetük javításához szükségük volt a választójogra:

„Pedig az a tény, hogy az igazán demokratikus országokban – ahol a nők és a férfiak együtt alkotnak törvényeket – a nőtisztviselők és a női kereskedelmi alkalmazottak helyzete megfelelően változik, gondolkodóba ejtethetné a nő i magánalkalmazottakat. (...) A férfiak, amíg egyeduralomban bírják a hatalmat, nem törődnek a nő helyzetének javításával. Csak a nők maguk irányíthatják jobbra, ma oly nehéz sorsukat. A politikai választójog az a kulcs, amely megnyitja előttük a jobb jövőt.”²⁷

Az 1912-es év vívmányának értékelték – mind a koedukáció, mind pedig a jogi tudományok megnyitása szempontjából –, amikor is a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletében engedélyezte, hogy:

„(...) a tizenhatodik életévüket betöltött és négy középiskolai osztály, vagy annak megfelelő, a nők kiképzésére szolgáló egyéb tanintézetek sikeres elvégzését igazoló nők a tudományegyetemek jogi és államtudományi karán, illetve a jogakadémiákon tartani szokott államszámviteltani tanfolyamokra rendkívüli hallgatókul a vallás- és közoktatási miniszternek esetről-esetre kikérendő előzetes engedélye alapján felvehető legyének.”²⁸

24 Tanítónők ügye. NT., 1912/8, 139–141, Molnár Viktor a tanítónők ügyéről. NT., 1912*8, 141–142., Bíró Lajos: Tanító és tanítónő. NT., 1912/8, 142–144. Bíró Lajos cikke eredetileg az „Újság” című folyóiratban jelent meg, de kivételesen leközölte A Nő és a Társadalom is: „Bár lapunk kizárólag csak eredeti, máshol még nem közölt cikkeket tartalmaz, az illusztris írónak „Az Újság”-ban július 7-én megjelent ezt a cikkét kivételesen leközöljük.” Bíró Lajos: Tanító és tanítónő. NT., 1912/8, 142.

25 Gergely Janka: Pályaválasztás előtt. NT., 1909/6, 87–89. Gergely Janka kiemelte, hogy rengeteg olyan tanfolyam működött, mely nem megfelelően készítette fel a lányokat. A férfiak számára a képzés három éves, szemben a nők nyolc hónapos tanfolyamaival. A Nőtisztviselők Országos Egyesülete állt a harc élére, mely a férfiakéval egyenlő felkészítést akarta elérni a lányok számára is. A célok elérése hosszú folyamat, így addig a lányoknak azt tanácsolta, hogy látogassák a tanfolyamokat.

26 Willhelm Szidónia: A nőtisztviselő nő jövője. NT., 1911/5, 74–75.

27 Svájci női magánalkalmazottak veresége. NT., 1910/1, 9.

28 Gergely Janka: Nők az állami hivatalokban. NT., 1912/11, 200. Eddig is végeztek a nők (körülbelül 10–12 fő) számviteli tanfolyamokat.

A nőtisztviselők helyzete mellett az írások áttekintették az egyéb más területeken dolgozó nők helyzetét is.²⁹ A nők mezőgazdaságban végzett munkájának elemzése kapcsán amellet foglalt állást Magyar Kázmér, aki ezt elsősorban a tanítónőképzés területén tartotta kivitelezhetőnek. Ahogy más területeken is, itt is megfigyelhető volt, hogy a magasabb és a tanultabb osztályoknak nagy szerepet szántak a kérdésben:

„A földműves elem asszonyait a mező- és kertgazdasági intenzív művelés gondolatára és praxisára rá kell terelni a parlag területeken. Ezt az iskola útján lehet és kell keresztülvinni. A feldolgozás és értékesítés nagy művelésének és óriási hasznának az intelligens osztályt kell megnyerni. Az iskola úgy oldhatja meg feladatát. Ha minden tanítónőképzésben a tanítónő jelöltek mező- és kertgazdasági alapos kiképezését biztosítjuk, mindenikben kiváló gyakorlati gazdaszöny veszi át a képzés és vezetés munkáját. A gyakorlatban levő tanítónőknek igen gyakorlatias praxist biztosítunk a termelés, feldolgozás és értékesítés összes vonatkozásaiban.”³⁰

A nők nem szerepeltek kellő számban az iparművészi pályákon sem, eltekintve a „női” pályáktól, mint például a csipkekészítés, műhímzés és műszövés.³¹ Ennek oka a nemi egyenlőtlenség a képzésben magában, hiszen az iskolákba járhattak a lányok, de a műhelyek már nem fogadták őket. A jó gyakorlatra példaként szolgált a bécsi iparművészeti iskola, amely rengeteg megfelelően képzett nőt bocsátott már ki. Szintén negatívumként jelent meg, hogy a technikai pályákon sem található elegendő számú nő,³² csakúgy mint az iparfelügyelet területén.³³ László Arthur – megcáfolva a természeti érvelést, mely szerint hiányzik a technikai érzék a nőkből – a technika területéről említ kiemelkedő, a nőkhöz köthető teljesítményeket.³⁴ Abból kiindulva, hogy a nők a gazdasági életben egyre inkább kezdenek meghatározó tényezővé válni, javasolta dr. Sebestyén József, hogy bírók is lehessenek nők. A legfontosabb érve az volt, hogy igazán csak nők érthetik meg a nők problémáit.³⁵ Az a tény, hogy akkoriban nők nem lehettek esküdtbírók, hatalmas fegyver volt a férfiak kezében. A pozíció birtoklásából

29 Kitértek az írások arra is, hogy mely területeken található kevés nő, és miért szükséges, hogy ezen elősegítsék a női munkavállalást. Dimfeld Janka például összegyűjtötte azon lehetséges pályákat, melyeken a nők boldogulhatnak. Dimfeld Janka: Pályamutató. NT., 1908/6, 109–110, 1908/7, 125–127, 1908, 141.

30 Magyar Kázmér: A nő szerepköre a mező- és kertgazdaság körén. NT., 1907/6, 100–102.

31 Lilly Baitz-Meran: Az iparművészet mint női hivatás. NT., 1908/5, 76–77.

32 László Arthur: Nők találmányi produktivitása. NT., 1910/12, 187–188.

33 Boross Lujza: Nők az iparfelügyeletben. NT., 1911/5, 73. A szerző Anglia, Németország és Franciaország példáit említi, ahol a munkásnő nagy száma miatt az iparfelügyeletben is célszerűnek látták alkalmazni a nőket.

34 László Arthur: A nők technikai érzékéről. NT., 1910/1, 9–10, László Arthur: Egy ismeretlen nagyságról. NT., 1911/8, 133–134.

35 Ugyanez az érvelés jelent meg a tanítónői és az orvosi szakma vitájában is.

adódott, hogy például a házasságokban is részrehajlóan ítéltettek.³⁶ 1913-ban beszámoltak az igazságügy területén eszközölt változtatásokról is. A nők az igazságügyi alkalmazásban is alárendelt pozícióban voltak. Első lépésként az igazságügy-miniszter tanfolyamot hirdetett bírósági kezelőtisztviselők számára, és vizsgát is szervezett, melyeken a részvételt a nőknek is engedte, akik nagyon jól szerepeltek a vizsgán.³⁷

Szenczy Margit, Hermanné Ludwig Blanka és Willhelm Szidónia is a szervezkedésben, az öntudatra ébredésben látta az egyenlő jogok kivívásának a kulcsát, elsősorban a munkaerőpiacon, a bérben megjelenő egyenlőtlenségek okán.³⁸ Szegvári Sándorné és gróf Teleki Sándorné Szikra a művészet területéről kiemelt példákkal szólalt fel a nők és a férfiak egyenlőségéért. Szegvári Sándorné mutatott rá az egyik legjellemzőbb érvelési módra, mely szerint a nőemancipációt ellenzők azt emelik ki, hogy eddig a művészet területén például kevés nő alkotott kiemelkedőt.³⁹ Szikra arra hívta fel a figyelmet, hogy a női művészeknek nem ugyanaz a megítélésük, mint a férfi művészeknek. Szikra kiemelte, hogy nem egyformaságot akarnak elérni a nők politikai jogaiért küzdők, hanem egyenlőséget. A nők művészeti alkotásainak és a női művészek társadalmi megítéléséről írt Ego, Dr. Rózsavölgyiné Fried Margit is. Szikrához hasonlóan mutat rá a nők – pusztán nemükből adódó – hátrányaira, arra, hogy külön kategóriák alapján ítélik meg a férfi és a női művészeket:

„Mert úgy-e, hogy a nő szellemi, művészi munkája úgyis csak dilettantizmus. A nő csak »feltűnést akar kelteni« vele. (...) Megmondom őszintén: nem rajongok a nemek szerint elosztott és bemutatott művészetért. Azonban belátom és épp ezzel a cikkel bizonyítanom, hogy az „urak” nem szívesen adják meg a »hölgyeknek« a velük való szereplés prestige-ét és ezzel szinte kényszerítik őket az ilyen külön kiállítások rendezésére. (...) A női munka számára külön kritikaforma és kritikahang létezik. (...) És mit

36 Dr. Sebestyén József: Törvénylátó nők. NT., 1907/12, 199–200. Ugyanerre a következtetésre jut Szegvári Sándorné is. Szegvári Sándorné: Férfiak jogszolgáltatása. NT., 1910/12, 188–189.

37 Sági János: Nők az igazságszolgáltatásban. NT., 1913/3, 48–49.

38 Szenczy Margit: A posta, távirda és távbeszélő női alkalmazottai. NT., 1908/1, 5–7, 1908/2. 24–25., Willhelm Szidónia: Az állami díjnokok fizetésrendszere. NT., 1908/6, 104., Hermanné Ludwig Blanka: Az értelmiség szervezése. NT., 1911/1, 8–9. Hermanné Ludwig Blanka szerint az értelmiséget kell szervezni, hogy az erkölcsi megújulást el lehessen érni.

39 Szegvári azt állítja, hogy a nők alkotóképessége szublimált anyaság, melyet elnyomtak a nőkben, ezért nem tudták kiteljesíteni magukat. Ennek a leküzdéséhez szükséges a politika. Szegvári Sándorné: A nő zsenialitása. NT., 1911/10, 164–165. A Szegvári által bemutatott érvelés tetten érhető a XX. századi nőtörténetírás szakaszaiban is. Lásd ehhez a „Gendermánia”: egy régi-új nézőpont a nevelés-, művelődés-, és andragógiatörténet-írásban című fejezetet. Szintén ehhez a témához lásd: László Arthur: Nők találmányi produktivitása. NT., 1910/12, 187–188.

ka számára külön kritikaforma és kritikahang létezik. (...) És mit szólnak az urak – már akiket illet –, ha én most a többi, önérzetes, dolgozó nő nevében is kijelentem, hogy miattunk az ördög viheti az egész udvariasságot, minden kiváltságosan szíves fogadtatást, melyhez nő-voltunk révén jutunk, hogy mi ebben megint csak a női munka lesajnálását látjuk. A női munkáét, amely diletantizmussá süllyed abban a percben, amikor az emberek szemében szerzőjének személye, nő-volta fontosabbnak látszik magánál a munkánál is. Nem kérünk, úgy-e, ebből az udvariasságból. (...) A szerző „bájos, üde arccskájának” semmi köze ahhoz, hogy a festménye, könyve, színdarabja rossz-e vagy jó. (...) Nem muszáj a villamosban a helyüket átadni, vannak köztünk olyanok, akiket sem fogadják, nem muszáj bennünket előre engedni az irodákban; nem „csókolom a kezét, de pompás színben van! kell nekünk, hanem őszinte, komoly szó. Nem udvariasság, hanem becsülés, nem gyöngédség, hanem kritika. (...) A méltányosság elvénél fogva ki kell jelentenem, hogy az én „írás műveimmel” eddig elég tisztességesen bántak el a kritikus urak, túrósrétes és mosolyok nélkül.”⁴⁰

A nők munkavállalását ellenzők egyik klasszikus érvére reagált és cáfolta meg egy német szerző a nőtisztviselők elemzése kapcsán.⁴¹ A németországi helyzet kapcsán egyértelműen kijelenthető, hogy a nők megjelenése a pályán nem vezetett a férfiak számának és bérének csökkenéséhez.

A munkás(nő)mozgalommal, a munkások érdekeivel kapcsolatos írások már csak számukat tekintve is külön tematikai egységet képeznek a folyóiratban.⁴² A 19–20. század fordulójára már kialakult egy munkásnőréteg, aki ipari-mezőgazdasági termelés területén dolgozott.⁴³ A cselédkérdés volt a korabeli feminista mozgalom egyik kiemelt problématerülete.⁴⁴ A nagyszámú cselédek számának egyik megoldására a központi háztartásokat gondolták. Köszönhetően Budapest akkori polgármestere progresszív gondolkodásának, a központi háztartások egyre inkább elkezdtek terjedni, mely folyamatot a világháború szakította meg.⁴⁵ 1909-ben számoltak be a folyóirat hasábjain a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségének nyilvános tanácskozásáról a cselédkérdés ügyében, melynek során

40 Ego (Dr. Rózsavölgyiné Fried Margit): A női munka értékelése – nálunk. NT., 1912/5, 79–81.

41 Olga Schultze: Konkurens-e a nőtisztviselő férfikollégájának? NT., 1909/11, 188–189.

42 A munkásmozgalom történetéhez. Lásd Felkai 1980. A munkásnőmozgalom történetéhez: Aranyossi 1963., Zimmermann 1999, Kaba 2008.

43 A nők egyre inkább kezdtek megjelenni az értelmiségi és a kereskedelmi pályákon is. A dolgozó nők közé sorolandók azok is, akik segítség nélkül vezettek nagyobb háztartásokat. Külön réteget alkottak a házcselédek is. Aranyossi, 1963, 3–5.

44 Több szerző tárgyalta a cselédkérdés állami szabályozásának létjogosultságát és a cselédek alárendelt és gyakran megalázó életkörülményeit. Lásd például Márkus Dezső: Házi fegyelem gyakorlása. NT., 1907/5, 93–95, A cselédek megrendszabályozása. NT., 1908/1, 9–10.

45 Szapor 2004, 201.

konkrét javaslatokat fogalmaztak meg, többek között cselédképzés és cselédotthonok felállítását, életkörülményeik javítását. Glücklich Vilma felületesnek értékelte a kitűzött célokat, mert azok nem vettek tudomást a technika fejlődéséről, a megváltozott életkörülményekről.⁴⁶

Általánosságban elmondható, hogy a családok megélhetéséhez gyakran szükséges volt a nők és a gyermekek fizetésére is.⁴⁷ A nők munkavállalói helyzetére a hosszú, 10–16 órás munkaidő, a férfiaknál az alacsonyabb bér volt a jellemző a korszakban, mely ellen mindvégig különböző formákban igyekeztek küzdeni.⁴⁸ Mindezek mellett a gyerekeknek és a nőnek kellett a gyárakat, műhelyeket munka előtt vagy után kitakarítani.⁴⁹ Az egyre inkább növekvő munkásréteg számára problémát jelentett a lakások és lakásbérek nagyon magas ára, mely városokra és falvakra egyaránt jellemző volt.⁵⁰ A lakászsora egyik következménye a hajléktalanság volt, mely rétegben jelentős számban találhattunk nőket és gyerekeket. A munkásnők keresetéből – amellet, hogy az ugyanazért a munkáért kevesebb volt, mint a férfiaké – rengeteget vontak le a munkaadók mindenféle jogcímekek alatt.⁵¹ A rossz bérek, elbocsátástól való félelem, a munkanélküliség, a társadalmi segítség hiánya, a nyomor miatt komoly veszélyt jelentett a prostitúció.⁵²

Az iskolakötelezettség ellenére Magyarországon ebben az időszakban magas volt az analfabéták száma. A nőkre vonatkoztatva a 24 évesnél fiatalabb 4 millió nőből 1 600 000 tudott írni és olvasni.⁵³ Felnőttként – elsősorban a hosszú munkaidő, rossz állapotú háztartás, a gyakori terhesség miatt – már kevés alkalom adódott a nők számára, hogy az elmulasztottakat önképzés útján pótolni

46 Ankét a cselédkérdésről. NT., 1909/5, 67–68.

47 Aranyossi Magda részletesen tárgyalja, hogy az intézményrendszer nem segítette elő a nők munkavállalását. Gyári és üzemi étkezés nem létezett, napközi otthonok 1903-tól korlátozott számban, csak Budapesten működtek. Az egyetlen bölcsőde 1908-tól Kassán, a dohánygyári munkásnők részére üzemelt. Óvodák kis számban voltak, rossz higiéniai feltételekkel. Anya- és gyermekvédelem intézményesült formában nem létezett. Aranyossi 1963, 15. Az anyavédelemről, szülés előtti- és utáni időszakra vonatkozó állami szabályozásról lásd: Aranyossi 1963, 17–19.

48 A nők munkakörülményeiről a női munkáról lásd Máday Andor: A női munka. Budapest, Pallas Részvénytársaság nyomdája, 1899.

49 Lásd részletesen: Aranyossi 1963, 5–14.

50 Ebben az időben Magyarországon gyakran pajtákban, pincékben is éltek az emberek.

51 Ehhez lásd részletesen: Aranyossi 1963, 5–14.

52 Ehhez hozzájárult az is, hogy a dolgozó férfiak nagy része rendkívül rossz anyagi helyzetben volt. Ezért a városi férfiak nem házasodtak 28–30 éves kor előtt. Magyarországon ebben az időben az újszülöttek 10%-a törvénytelen gyerekként jött a világra. Ezek a körülmények teremtették meg a szintén komoly veszélyforrást jelentő leánykereskedelmet is. Aranyossi 1963, 19.

53 Ennek első számú oka az volt, hogy – elsősorban családi körülmények, a távoli iskola, vagy munkavállalás miatt – nagyon sok gyerek nem járt iskolába. Ez jobban vonatkozott a lányokra, egy családnak döntenie kellett, hogy melyik gyereket küldje iskolába, inkább a lányokra otthon volt szükség, a háztartásban. Aranyossi 1963, 22–23.

tudja. Az 1880-as években sorra alakultak a városokban és a falvakban a munkásképző körök és az olvasókörök, könyvtárak, esti iskolák. A szakegyletekben, asztaltársaságokban, munkásképző körökben leginkább írni és olvasni tanították a felnőtt lakosságot, és olyan tárgyak tanítására törekedtek, amiket a közoktatás során kellett volna elsajátítani.⁵⁴ A munkások részvételével működtetett és alapított önképzőkörök mellett működtek minisztériumi szinten mintagazda tanfolyamok és háztartásvezetési tanfolyamok, valamint a polgári nőmozgalom által létrehozott közművelődési egyesületek is.⁵⁵ A gyakorlatban nem létezett hivatalosan szervezett továbbképzés a munkások számára, ez kizárólag önképzőkörök útján valósult meg. A férfiak gyűléseit látogató nőket gyakran társadalmi megvetés kísérte. A Szabadság elnevezésű budapesti munkásképző egyletnek már 1897-ben voltak nőtagjai, de még 1902-ben is külön oktatták a nőket az írás-olvasásra, helyesírásra, fogalmazásra.⁵⁶ 1896 és 1903 között több munkásképző kör, asztaltársaság, vigalmi és műkedvelő társaság alakult, melyek fontos szerepet töltek be a felvilágosító és nevelőmunka szervezésében.⁵⁷

A munkásnőmozgalomban meghatározó esemény volt, amikor is Schwimmer Róza és Gárdos Mariska nőmunkásokkal együtt 1904-ben alapította meg – az addig Budapesti Nők Asztaltársasága néven működő – Magyarországi Munkásnő Egyesületet,⁵⁸ bár mind a két alapító már a hivatalos megalakulás előtt rendkívül aktív volt a kérdésben.⁵⁹ Az egyesület 1905-ben tartotta első értekezletét, melyre igen széles és változatos programpontokat fogalmaztak meg a választójog és a munkabérek rendezése mellett kitértek az anya- és csecsemővédelem

54 Az írás és olvasás után magyar és német helyesírást tanítottak, fogalmazást, számtant, nyelvtant, történelmet, földrajzot, mértant, rajzot, retorikát, szavalást, később gyorsírást is. Aranyossi 1963, 25–28.

55 Aranyossi szerint az 1900-as években létrejövő mintagazda tanfolyamok és háztartástani tanfolyamok nem voltak megfelelőek. A közművelődési egyesületek működése pedig rendszertelen volt, leginkább abban merült ki, hogy könyveket osztogattak az iskolás gyermekeknek. Aranyossi 1963, 25–28.

56 Gyakori jelenség volt, hogy a nők számára külön tanfolyamokat szerveztek. Aranyossi 1963, 25–28.

57 Lásd részletesen: Aranyossi 1963, 50–53.

58 Munkásnőmozgalom történetének főbb eseményeihez, és abban a szociáldemokrata párt szerepéhez lásd: Aranyossi 1963, 30–44. A Nőképzők Országos Egyesülete jelentős segítséget nyújtott a Magyarországi Munkásnő Egyesület megszervezésében. Aranyossi 1963, 50, Zimmermann 1999, 209, Kaba 2008. Aranyossi szerint ez bizonyíthatja, hogy megvolt a lehetősége egy egységes nőmozgalom megeremtésének.

59 Az alapítás körülményeire, Schwimmer Róza és Gárdos Mariska életrajzára vonatkozóan lásd részletesen: Zimmermann 1999, 196. Kéri Katalin mutat rá arra, hogy a századfordulón sem a munkásszerveződések, sem a női egyesületek nem tartották fontosnak a munkásnők védelmének megszervezését. Kéri 2008, 90. A Magyarországi Munkásnők Egyesületének megalapítása egy mérföldkő volt a munkásnők szervezésében, a közös tudat kialakításában. Zimmermann 1999, 208.

intézményessé tételének szükségességére, a nők analfabetizmusának visszaszorítására, és a munkásnők politikai megszervezésének szükségességére is. Gárdos Mariska megfogalmazásában „nagyjából és általánosan harcoltunk mindenért, ami ebbe a problémakörbe tartozott.”⁶⁰ Az egyesület megalakulása idején 14 nőegylet működött Budapesten. Az 1890 előtt létrejött egyesületek passzívan próbáltak segíteni a rászorulókon, míg a később létrejötték – reflektálva a megváltozott szerepekre és társadalmi helyzetre – a nők önellátásra való képességét igyekeztek megteremteni, melynek egyik legfontosabb eszközének a nőképzést és a nők munkához való jutását gondolták. A századfordulón a nőmozgalom szervezete és irányzatai jelentős mértékben differenciálódtak. A munkásnők elsősorban emberként és nem nőként vívták a harcot a politikai egyenjogúságért. Később, az egyesület hivatalos lapja, az 1905-ben alapított Nőmunkás többször és rendszeresen beszámolt a munkásnőmozgalom hazai és külföldi eseményeiről.⁶¹

Reflektáltak a folyóiratban a munkásosztály egyik legsürgetőbb problémájára, a lakásügyre is a publikáló szerzők,⁶² melyet központi háztartások szervezésével kívántak orvosolni.⁶³ A munkásosztályon belül is a nők voltak a leginkább elnyomott réteg, hiszen a kettős teher leginkább őket sújtotta. Schwimmer Róza ezen társadalmi réteg esetében is a Feministák Egyesülete legfontosabb feladatának a tudatébresztést tartotta:

„Az elkínzottak között is vannak kettős súly alatt nyögők: a munkásnők, akik a gazdasági jármon kívül a nemi igát is cipelik. Azt az igát, amely dupla fizikai munkát ró rájuk — a kenyérkereseten kívül a háztartásit —, és amely a jogtalanságból, tudatlanságból duplán mér nekik, mert osztályuknak is ők az alosztálya: a nők.”⁶⁴

A kettős teher problémájának egyik megoldásaként – a központi háztartások mellett – a munkásvendéglőket gondolta megoldásnak Schwimmer Róza. A munkásnők körében tapasztalt nagyarányú megbetegedések egyik oka ugyanis a nem megfelelő táplálkozási viszonyok voltak.

„Észszerűbb táplálkozást biztosít a munkásságnak és a munkásnőt megszabadítja a kettős megterheltetésnek attól a résztől, amely erejét mértékén felül veszi igénybe (...).”⁶⁵

60 Lásd: Kaba 2008, 8.

61 Kaba 2008.

62 Szabados Zádor arra mutatott rá, hogy a lakásarak tekintetében Budapest volt a világ egyik legdrágább városa. Szabados Zádor: A budapesti lakászsora és a házibojkottok. NT., 1910/11, 173–174.

63 Például Glücklich Vilma: Egyén és társadalom. NT., 1907/1, 2–5.

64 Schwimmer Róza: Május elseje és a munkásnők. NT., 1907/5, 76.

65 Schwimmer Róza: Munkásvendéglő. NT., 1909/3, 44.

A szervezés, öntudatra ébresztés elsődleges feladatával párhuzamosan,⁶⁶ a már manifesztálódott megoldásként megjelenő központi háztartások, a munkás-vendéglők mellett célként fogalmazták meg a túlnépesedés megakadályozását is.⁶⁷

A munkások helyzetét igyekeztek több szempontból megközelíteni a folyóiratban megjelent írások. Az első időszakban beszámoltak röviden a szövetkezeti szervezkedésről, az otthonmunka kérdéséről, az első német munkásnővédelmi konferenciáról, de a cselédkérdés aktuális helyzetéről is.⁶⁸ A jótékonyág, a karitatív módon való segítségnyújtást a problémamegoldás egyik útjának gondolták. A munkásosztályt sújtó lakáshelyzetre – a központi háztartások mellett – orvosságnak gondolták a munkásotthonokat is.⁶⁹

„A munkásotthon persze lakást nem nyújt, csak ideiglenes tartózkodást. Az előjárósági épület alsó földszíne szolgál ennek a célnak. Itt van a könyvtár, újságok. Csekély díjért kapnak tehát, mely mellől a rumot ki kellene irtani. Ez ellen az antialkoholista tagok már szót is emeltek. Itt csendben tölti a munkás az estéit, olvasva, szivarozva, társalogva. Vasárnap délutánján folynak az előadások, gyakran vetített képekkel. Még a munkásaszonyok is kevés részt kérnek ezekből, őket erre a házukon kívüli nemezebb szórakozási módra még nevelni kell.”⁷⁰

A szerző a nők művelődésének és társadalmi munkájának egy – társadalomilag is legitimizált – módját képzelte el a fiatal nők munkásotthonban töltött gyakorlata során. Azt javasolta, hogy a 18 éves lányokat – miután befejezték tanulmányaikat – kötelezzék közszolgálatra, melynek során bizonyíthatják, hogy nagykorúak.

Egy felmérést követően a temesvári dohánygyári munkásnők méltatlan és rendkívül rossz helyzetéről számolt be Freund Gyula.⁷¹ A megoldás kulcsát itt is leginkább a szervezésben látta a szerző, hiszen a szervezetlen és védtelen munkásoknak csak így lehetett esélye a rossz bánásmód ellen bármit is tenni. Ennek hátráltató oka leginkább a vezetőség azon határozata volt, mely megtiltotta a gyülekezést. Problémaként említette meg, hogy a munkásnők annyira védtelenek és

66 A témához lásd még: Freund Gyula: Dohánygyári munkásnők helyzete. NT., 1908/6, 93–97, Gémessy Aranka: A nép asszonya. NT., 1910/2, 24., Szabados Zádor: A budapesti lakásuzsora és a házibojkottok. NT., 1910/11, 173–174.

67 Reichenhaller Kálmán: A neomalthusianismus Angliában és Franciaországban. NT., 1909/11, 187–188.

68 Illés A.: Szövetkezeti szervezkedés. NT., 1907/5, 76–78., Ferenczi Imre: Az otthonmunka. NT., 1907/5, 80–81, 1907/6, 104–105, 1907/7, 118–119., A munkásnők érdekeit védő első német konferencia. NT., 1907/5, 81–83, Ankét a cselédkérdésről. NT., 1909/5, 67–68.

69 Vidéky Apolla: Szegénygyámság. NT., 1907/12, 193–195.

70 Vidéky Apolla: Szegénygyámság. NT., 1907/12, 193.

71 A dohánygyárhoz hasonlóan embertelen körülményekről számoltak be a temesvári gyufagyár kapcsán is. Kruppa Dezső és Freund Gyula: Élők a pokolban. NT., 1908/11, 179–180, 1908/12, 196–199.

tudatlanok, hogy azokban is, akik rajtuk akarnak segíteni, az ellenséget látják.⁷² Ugyanerre a következtetésre jut Schwimmer Róza is a nők gyáripari éjjeli munkájának eltiltása kapcsán:

„A munkásmozgalomnak már régen tévesnek felismert jelszava szerint a proletár nőnek nincsen szüksége nőmozgalomra, mert a proletárnőnek teljes mértékben megvan a munkára való joga. Az egyetemes – polgári és proletár nőmozgalomra fel nem osztható – feminizmus ezzel szemben arra utal, hogy a proletár nő munkára való jogát ugyanazok a társadalmi és jogi intézmények korlátozzák, amelyek a polgári osztály asszonyait akadályozzák munkájuk szabad érvényesítésében.”⁷³

A *Nő és a Társadalom* folyóirat írásainak elemzésén keresztül képet kaphatunk azokról a kérdésekről és problématerületekről, melyek kiemelt jelentőségűek voltak nem csak a feminista nőmozgalom, de a többi nőemancipációs mozgalom szempontjából is. Egy ilyen terület volt a nők megváltozott társadalmi nemi szerepeihez szorosan kapcsolódó, megváltozott munkavállalási módjait és szerepeit megvitató cikkek csoportja. A *Nő és a Társadalom* című folyóirat 1907-ben indult el, egy olyan reformmozgalom keretében és érdekében, mely összekapcsolódva a nemzetközi szinten zajló mozgalmakkal széleskörűen és eredményesen küzdött a nők jogaiért. Annak a felismerésnek az eredményeként született, mely kimondta, hogy a „nők” csak összefogással érhetnek el eredményt, és csakis akkor, ha öntudatra ébredésük megtörtént, vagyis tudatában vannak a megoldandó kérdéseknek.

Irodalomjegyzék

- Rosika Schwimmer Papers (1917–1989): Swarthmore College Peace Collection. Swarthmore, Egyesült Államok. Feminista Levéltár. Magyar Országos Levéltár P999. (a szövegben: MOL P999). A *Nő és a Társadalom* folyóirat (a szövegben NT)
- Aranyossi Margit: *Lázadó asszonyok. A magyar nőmunkásmozgalom története 1867–1919*. Budapest, Kossuth, 1963.
- Kaba, Eszter. „...nagyjából és általánosan harcoltunk mindenért” Munkásnőegylet a századforduló Magyarországon. *Múltunk* 2008 (2): 8–18.
- Kéri Katalin: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon. 1867–1914*, Pécs, Pro Pannonia, 2008.
- Zimmermann, Susan. *How they became Feminists: The Origins of the Women's Movement in Central Europe at The Turn of the Century*. In *CEU History Department Yearbook 1997–1998*, szerk. Andor Eszter, Pető Andrea és Tóth István György, 195–236. Budapest, CEU University Press, 1999.

72 Freund Gyula: Dohánygyári munkásnők helyzete. NT., 1908/6, 93–97.

73 Schwimmer Róza: Az éjjeli munka kérdése. NT., 1911/3, 39–42.